

"KÖVEKBE ÍRT MAGYAR DRÁMA"

A Pesti Napló 1930. február 16-án közzölte Kárpáti Aurél írását Jánosky Bélának A magyar formatervezés története építészetünkben című, 1929-ben megjelent tanulmányáról. Ez követően idősebb építészek, a századfordulás formatervezések tevékeny alakítói (Kertész K. Róbert, Toroczka Wigand Ede, Bátori Zoltán és Jámbor Lajos - III.9. - Jánosky Béla, Lechner Jenő - IV.6.) és az ifjabb nemzedékből az új stíusirányzatok képviselői (Ligeti Pál, Márkus László - III.30. - ifj. Mastrovich György - IV.6.) szöveget hozzá a kérdéshez. Ebbe a válogatás-sorozatba illeszkedik Kós Károly Szatirán keltezett, március 15-én megjelent írása a "Kövekbe írt magyar dráma" sorozatcím alatt.

Ha kissé későn is, de hozzájutottam Kárpáti Aurélnak a Pesti Napló-ban megjelent tanulmányához, melyet Jánosky Béla jóbarátom és osztályos társam könyvének kapcsán írt "Kövekbe írt magyar dráma" címen. Ha valaki, úgy a nem építészek, sőt nem is más képzőművészek céhéből valók közül bizonyára ó szöveget hozzá talán legtöbb joggal ahhoz a gyönyörű munkatörténethez, mely a század első másfél évtizedében a magyar képzőművészek akkori fiatalágának egy részét - a szélesebben és mélyebben látókat - a modern nemzeti művészet megteremtésének és szölgálatának jegyében dolgoztatta olyan eredménnyel, mely azt a korszakot kitörülhetetlenül a magyar nemzeti művészettörténelem hőskorává avatta. Kárpáti Aurél azt a gyönyörű korszakot veltünk és mellettünk küzdötte végig. A hozzáértő kortárs ügyelő szemével látta az eseményeket és ha ő ma a Jánosky-könyvének alkalmazásával, de bizonyára a maga önálló ítélete alapján is konstatálja, hogy: "a magyar építészeti formanyelv elnémult, mielőtt igazi hangja megszólalhatott volna." akkor ó teljes bizonyossággal és lelősséggel állapította ezt meg. És én, aki immár tizenegy esztendeje államjogilag nem vagyok magyar, de aki a magyar képzőművészet, pontosabban építőművészet munkaközösségéből a háború közepe óta szinte teljesen kizáróltattam, tehát azóta a magyarországi történelemet csak hézagosan, bizonyos részletek egyáltalában nem ismerem, szó nélkül, de nagyon szomorú szívvel veszem ezt tőle tudomásul.

De nem értem, nem tudom sehogysen megérteni, miért kellett ennek a tragikumnak megtörténni? A Kárpáti cikkkel ezt a mértéket nem tudom sehogysen kihalászni. Mert, hogy "szegény országnak szegény a művésze s a szegénység megalkuvásra csábít; a nagy alkotások kora pedig vajmi kevéssé kedvez a hívőknek", ez magyarázat lehet, de nem ok. Sőt nem is az! Mert a szegénység nem halála a hitnek, sőt (banális példák nélkül) bizonyára több hit van a szegényben, mint a gazdagban. Millomos prófétát nem ismerlek, - legfeljebb alprófétát. És bár nem tudom, de merem állítani, hogy ma a magyar költségvetésből több jut a művészeknek, mint akkor, amikor az első komoly győzelmet aratta St. Louisban a Horti Pál, Kriesch Aladár és Wigand Ede jegyében épült és berendezett kis székely-kalotaszeges pavilon kerített udvarával. Azt észrevette a külföld, mert "nemzeti" művészet volt és már nem "népies" exotikum.

Aztán, amikor a finnnek nemzeti művészetét kiépítették prófétáik: Saarinnékné és Axell-Gallékné, akkor a finnek szegények, kisszámúak és elnyomott tartományocskák voltak. De hitték! Nem számoltak, csak hitték...

Tehát nem a "szegénység" a hit hiánya. És ha hencsésnek is látszik, mégis meg kell mondanom, hogy mi itt Erdélyben a lehető legszegényebben, sőt kifosztottan tudunk magyar írókat kitermelni úgyszólván a semmiből, tudunk közönséget szervezni az erdélyi magyar írásnak, mert szükségünk, mindenkifelelt való szükségünk van saját, nemzeti irodalomkultúrára. Mi hiszünk tudunk - magunkban és kultúránk erejében.

A magyar nemzeti architektúra, illetve művészet tragikumának magyarázata tehát nem az, hogy a szegénység; a hit hiánya, de az, hogy a hit hiánya: szegénység, tehetetlenség: halál.

Aki - mint szerény magam is - aktív részese lehettem annak a gyönyörű akarásnak, melynek tragikumát Kárpáti

kis tanulmánya komoly és szomorú gesztussal mutatja fel a mai magyarság közönségének és a magyar jövődönek felőls ma magyar vezetőknek, az ma is tudja és ma is érzi, kiye volt a magyar képzőművészetnek, de kvált nekünk, architektusoknak: Lechner Ödön. Művelt, széleslátókörű grandseigneur, vérbéli művész, igazi bohém (a szó nemes értelmében) és katedranélküli mestere a magyar építőművészek soha meg nem csinált mesteriskolájának. Az én generációm Lechner Ödön tanítása jegyében nőtt fel. Az előtűnk való tanítványgenerációba tartozott Pogány Móric, Lajta Béla, Végőék, Málnai Béla stb. Utánunk való generáció - már nem volt.

Nem voltunk, talán egyikünk sem, epigonjai: Lechner Ödön nem csinált közvetlen iskolát; igazi tanítványai soha sem utánozták: azt nem lehetett, annyira egyéni volt, annyira állandóan fáradhatatlanul kereső volt. Az úgynevezett "lechner-stílust", amit szerzetst az országban csináltak, ami torz mása, rosszul megértett és helytelenül utánérzett hamisítványa az ő művészi akarásának, kontárok az architektúra konjunktúra-ügnökekt követtek el "hazafias" tulipánjelszavak által félrevezetett szegény és tudatlan közönségünk bőrtre. És kompromittáltak ezáltal azt, amit Lechner Ödön művészetünk számára jelentett.

Megvalósult műveit ma könnyű kritizálni, de akkor azok forradalmat jelentettek egytől egyig, kivétel nélkül. És jelentőségük nem csökken azokkal, ha csupán kezdetét jelentették egy útnak, egy hatalmas, új és magyar útnak, melyen nemcsak indulni lehetett a nagy cél: a nemzeti architektúra felé, de amely út a nemzeti architektúra egyetlen lehetősége is volt. Lechner Ödön épületei voltak a kezdés, a keresés és maga Lechner Ödön tudta, hogy az ő művel még nem kitéjeledések, de határozott monumentális, tudatos és zseniális nyomjelzések, de amelyek alapján biztosan és könnyen léphetnek tovább, előre, a boldog utódok.

És az utódok léptek is az ő jelzésel nyomán és megalapozták, kiszélesítették, járhatóvá tették azt: utat készítettek a nyomjelző nyomán. Lechner tanította: szabadulni kell a nyugati architektúra szolgál, külsőleges másolásából, látni kell kelet felé is, ahol a magyarság őshazája volt és ahonnan mindig, minden megújulás, minden világosság, minden kultúra jött. És tanította: magunknak ne építsünk német házat, se angol, se francia házat, de tanuljunk népünkötől építeni, tanuljunk népünkötől vonalakat, színeket, művészetit látást; a német is, az angol is a maga népétől tanult. Lechner tanította: ne irózzunk az új szerkezetektől és anyagoktól, sőt ahogy megismerjük azokat, próbáljuk alkalmazni is: az anyag és szerkezet maga adhat új művészi megoldási lehetőségeket és alkalmat... Lechner Ödön mindezt tanította és ő maga próbált, ő maga alkalmazott mindent, amit tanított és tanácsolt másoknak.

Sokan vádolják - még azok is, akik pedig sokat köszönhetnek neki, akik sokat tanultak tőle - hogy idegen formákkal kísérletezett, hogy anyagszerűtlen volt, hogy helytelenül alkalmazta a magyar népi ornamentikát. Igazuk van, de még sincsen igazuk. Igazuk van, mert valóban tévedett Lechner is, de nincsen igazuk, mert ha a későbbiekben, az ő nyomában járók anyagszerűbbek lettek mesterüknel, ha a formákból inkább ki tudták választani az araválót, ha népünk architektúráit szellemet jobban meg tudták érteni, mint Lechner Ödön, azt is közvetve, úgy közvetlenül Lechner Ödönnek, a magyar nemzeti építőművészet első, tudatos hitvallójának és prófétájának köszönhetik (alkának sorsa is közös minden idők minden igaz hitvallójával és forradalmárjával).

Lechner után az én generációmra (a mai 45-50 évesekre) leginkább hatottak Pogány Móric és később Lajta Béla monumentális keresése. Különböző utakon, de mind a ketten Lechner tanításain indulva, jutottak el a maguk egyéni útjára, de amely út mind a kettőnél kis kilengésekkel, kereső próbálkozásokkal a nemzeti modern architektúra formanyelvét nem kúlsőségekben, de az épület szellemében, lelkeben igyekezett megtalálni, melynek csupán mellékes része immár a népi díszítő motívumok ástílizált, új anyagokra átdolgozott alkalmazása. Pogány Móric eljutott a hasonlíthatatlanul monumentális és magyar turini kiállítási csarnokig és a fel nem épült Nemzeti Színházig; Lajta Béla eljutott a vasúccal iskolához, Óriási, de természetes út volt ez a Lechner Ödön Iparművészeti Múzeumától. Wigand Ede már kisebb hatással volt és lehetett reánk, akiket elsősorban az épület érdekelt és csak másodlagosan annak berendezése, bútorozása. Wigand pedig elsősorban és mindenkifelelt bútortervező művész, akít a lakás, sőt kislakás érdekelt

és mint építész is szinte kizárólagosan ezzel foglalkozott. Ebben öriasít alkotott és a magyar polgári lakás-stílus, a magyar bútor-stílus kialakulásához a legelhatározóbb és legbiztosabb utat ő tette meg; ezen már csak tovább kell menni.

A mi generációnkról már kevesebbet tudok elfogulatlanul mondani. Mi már messzebb estünk Lechnerétől és közvetlenül már nem tőle tanultunk, de az ő nyomán, az ő útmutatása szerint – a néphez mentünk. Most már nem pusztá diszitó formákért, de a szellemért, melyet el akartunk tőle tanulni, magunkévá akartunk tenni, hogy azután nyugodtan, a másolás veszedelme nélkül tanulhassunk a nyugattól és kelettől, amit népünkől nem tanulhattunk meg: a művészeti és technikai tudás összedolgozását. Hogy ez hogyan sikerült, annak megítélése nem róám tartozik, de azt tudom, hogy az én generációmát éppen akkor szakította el munkájától a sors, amikor a legtöbbet tudott volna alkotni. 1914-ben, amikor megállott a mi munkánk, 30-35 évesek voltunk; amikor újra felvettük volna a munkánkat – ezelőtt 5-6 esztendővel – már túl voltunk jóval a 40-en. És túl voltunk egy háborún és forradalmon és Trianonon... Közvetlen társaim közül a legtehetségesebb kétségtelenül Zrunczky Dező volt, aki 1917 elején meghalt. Kozma Lajos belső berendezésre, a bútorra, a grafikára: a szorosán vett iparművészetre lért át; a korán elhunyt Tátray Lajos címfestő lett, Jánosky Bélát kissé elvesztettem a szemem elől. Az igen tehetséges Bábólnay József Amerikába vándorolt, Mende Valér meghalt, Györgyi Dénes kicsit elfordult a nehéz magyar útról...

Magamról nincsen mit beszélnem. Bűszke vagyok az Állatkertre, melyet Zrunczkyval sikerült igen nagyra csinálnunk – nevétségcs kicsi pénzből. Szerettem a Székely Nemzeti Múzeum épületét, melyről néhai való Ferdinánd, Románia királya (aki értett ehhez) meglepetve konstataálta, hogy – mégis vannak Erdélyben magyarok, nemcsak nyelvükben, de kultúrájukban is... Szerettem néhány templomomat és családi házamat. Azt mondják magyar épületek és utánozzák is őket. De nagyon kevés munkája akad itt ma komoly építőművészeknek, aki még hozzá Sztánából leteti a tervet, nem pedig Bécsből, Pestről, vagy Bukarestből... És ez természetes is...

Mármost az a kérdés: mi lesz?

Kárpáti Aurél szerint: "A magyar építészeti formanyelv kialakítását célzó kollektív törekvés hősi halottja lett a világháborúnak." Ez az én nézetem szerint téves megállapítás. Téves azért, mert nem a világháború a halál oka. Nem is lehetett az. Hiszen ha lett volna annak a néhai való kisszámú gárdának – utánpótlása a még fiatalabb építészgenerációból, a világháború után folytathatta volna azt, amit Lechner és szellemi tanítványai kezdtek? De valjuk be őszintén: nem voltak és nincsenek utódok. Hogy miért, azt nem tudom. Mint ahogy nem tudhatom azt, hogy mit és hogyan hisz és lát és akar valaki, akit nem ismerek. És csak azt konstataálhatom, hogy mást akar, mást hisz és másképpen lát, mint én. Igaz, a magam szemével láttam és közvetlenül tapasztaltam, hogy Magyarország állami művészeti tényezői ma az ország építészeti formanyelvéül lehetőleg az ügyenczevetti bécsi barokkot igyekeznek oktrojálni. Ez crós akadály a lenne egy nemzeti stílusötörekvésnek, ha volna ilyen stílusötörekvés. De nincsen, amennyire én tudom és innen látom. Egycs magányos bölénye él még az eszmének. Valahogy kap is egy kis tiszteletfélét a törekvése, de hatni nem tud az eszme ma. Lehet, hogy frivol, amit mondok és talán nem is igaz, de így érzem és kimondom: ma Magyarországon sok a nemzetiszínű pántlika – kívül és felelmesen sok a "Nem, nem sohai" szónoklat. Olyan sok, hogy az szinte úgy néz ki, mint valami nagy nincstelenségnek, valami nagy hitetlenségnek nagy, reménytelen félelemnek a takarója.

Mondom, lehet, hogy csalódom, de így látom ezt innen – Romániából. Szóval ezzel számolni kell: a magyar architektúra formanyelvének kialakítási munkafolyamata megakadt, elaludt, meghalt – egyelőre. Tehát az a reménység, hogy hamarosan kialakulhasson egy magyar építőművészeti stílus-féle, ma kllátastalan. A barokk – ha ma élő stílus volna még – gazdagodhatna egy magyarországi helyi árnyalattal (amint a XVIII. században itt Erdélyben volt is tipikus an erdélyi barokkunk), de a barokk a múlté.

Tehát nincsen más választás: muszáj kialakítani a magyar építőművészet formanyelvét, hogy magyar képzőművészeti stílusunk lehessen ne csak a nemzeti színű propagandá szerint is, de a valóságban is.

És ennek egyetlenegy a feltétele: szükségünk volna egy Lechner Ödönre, aki verbeli művész, akinek fanatikus a hite és aki prófétaja is tud lenni a hitének – még ha nem is lesz emiatt méltóságos úr...

Ezt hiszem és eszedesen elégedve várom azt az új próféta, aki bizonnal el fog jönni, mihelyt az idők teljessége eljön. De ebben a prófétaiban és az ő hitében nekünk már ma hinnünk kellene, hinnünk erősen, alkuváz nélkül, fanatikusan, olyan hittel, mely hegyeket tud mozditani, ha megvan...

Én hiszek!

Sztána, 1930 március hó.

Kós Károly

